

ФОРМУВАННЯ НОРМ ПРО МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ У МЕЖАХ НЕКОДИФІКОВАНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (X – XVIII СТ.)

Остапенко Л.А.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри права
України Чернігівського інституту інфор-
мації, бізнесу і права МНТУ

Сучасний стан норм про множинність злочинів базується на кримінальному законодавстві кількох сторіч. Дослідження окресмих етапів формування та розвитку інституту множинності злочинів дозволяє сформулювати ефективні рекомендації по удосконаленню чинних кримінально-правових норм.

За визначенням Кістяківського О.Ф., “тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його у попередні періоди” [1].

Дослідження історії розвитку законодавства про множинність злочинів не можливе без урахування позицій, думок вчених у періоді еволюції кримінального законодавства. Так, період до 1917 р. О.Н. Комісаров поділяє на два етапи:

- 1) кримінальне законодавство Стародавньої Русі;
- 2) кримінальне законодавство централізованої російської держави [2].

Коняхін В.П., досліджуючи еволюцію Загальної частини дореволюційного кримінального права Росії, виокремлює три його періоди:

- 1) становлення у межах некодифікованого кримінального законодавства Росії (X – XVIII ст.);
- 2) структурне уособлення як підсистеми кримінального законодавства Росії (1813 – 1845 рр.);
- 3) розвиток її структури у системі кодифікованого кримінального законодавства Росії (з 1845 р.) [3].

Не відокремлюючи норми про множинність злочинів від еволюції кримінального законодавства в цілому, пропонується децю інакше визначити етапи формування норм дореволюційного законодавства у частині множинності злочинів.

Все дореволюційне законодавство в аспекті, який досліджується, можна поділити на наступні періоди:

- 1) кримінальне законодавство, яке не містить будь-яких варіантів множинності злочинів при описі норм (911 – 1397 рр.);
- 2) законодавство, в якому з'являється правове явище множинності в окремих складах злочинів, однак відсутня єдиність термінології при описанні правових норм. Поняття “множинність злочинів” у цих регламентаціях не визначалось, а лише регулювався порядок призначення покарання: призначалось більш суворе покарання за вчинення кількох злочинів (1397 р. – XVIII ст.);

3) законодавство, в якому відбувається уособлення норм Загальної частини та виділення у ній правил урахування множинності злочинів при призначенні покарання зі встановленням певної термінології (XIX – початок XX ст.).

У перших писемних юридичних пам'ятках, у яких зароджується Загальна частина кримінального права [3] (Договори Київської Русі з Візантією 911 та 944 рр.; Руська Правда 1017 – 1054 рр.) жодної згадки про варіанти множинності злочинів не існує. Цей період характеризується виникненням інститутів індивідуалізації відповідальності та покарання [4], однак способами індивідуалізації у цей час виступають не форми множинності злочинів, а форми співучасті або види співучасників.

Період відсутності згадки про множинність злочинів тривав до 1397 р. – року Двинської уставної грамоти [5]. Остання стає початком другого етапу розвитку кримінального законодавства у частині регулювання множинності злочинів. У ст. 5 Грамоти встановлюється більш сувора кримінальна відповідальність за вчинення злочину повторно. Поряд зі спірністю щодо визначення дати прийняття Двинської уставної грамоти існує єдиність позицій вчених-криміналістів про те, що перше згадування про “повторення” міститься саме в уставній грамоті.

Так, В.В. Муравйов зазначає, що юридичне поняття “повторення” (повторність) вперше використане у 1397 р. у ст. 8 Псковської судної грамоти [6] та ст. 5 Двинської уставної грамоти [7].

Тому слід зазначити, що Псковська судна грамота є другим нормативним актом, який містить правову регламентацію множинності злочинів. У ст. 8 цієї грамоти зазначається: “Щоб і на посад(і), але крадеться іно двічі є пожалувати, а викривши казнити його по вині, і у третій ряд викривши, живота йому не даги, окрім крамської татю” [8].

Битко Ю.І. визначає поняття рецидиву, що регламентоване у зазначеному періоді, як “випадок вчинення особою крадіжки у третій раз, коли вона була покарана чи, принаймні, засуджена за дві попередні крадіжки, незалежно від строку, який відокремлює третій злочин від двох попередніх” [9].

Описаний у грамоті варіант множинності є прототипом спеціального рецидиву (“у третій ряд викривши”), який впливає на кримінальну відповідальність, але лише у випад-

ку вчинення крадіжки, тобто це – диференціація кримінальної відповідальності тотожного злочинного діяння.

Судебник 1497 р. – наступний видатний законодавчий акт. У ньому вперше згадується про вчинення декількох тотожних злочинів до засудження (ст. 13): “А спіймають його вперше, а покажуть на нього чоловік п’ять або шість і скажуть, що він і до того неодноразово крав, то казнити його смертною казною, а ще - сплатити з його ж статку”.

Таганцев М.С. відносив дані положення до сукупності злочинів [10].

Коняхін В.П. зазначає, що у Судебнику вперше згадується про неодноразовість (повторність) злочинів.

Кожний вчений називав правове явище, яке описується, виходячи із сучасних уявлень тієї епохи, коли здійснює коментар Судебника.

Порівнюючи положення ст. 13 Судебника з чинним кримінальним законодавством, слід зазначити, що викладене положення за своїм змістом відповідає повторності злочинів: вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК (ч. 1 ст. 32 КК України) [11].

У ст. 11 Судебника отримує подальший розвиток інститут повторності злочинів, пов’язаний із засудженням: “А спіймають вдруге... казнити його смертною казною...”. Як видно, посилення караності у цей період можливе за наявності рецидиву (“вдруге”).

У Судебниках 1550 р., 1589 р. та Сводних Судебниках 1606-1607 рр. значних змін у частині регламентації множинності злочинів не спостерігалось.

Наступним нормативним актом є Соборне уложення 1649 р. У цьому документі відбувається також посилення караності за повторність тотожних злочинів, пов’язаних із засудженням, але на відміну від попередніх нормативних актів, збільшується кількість статей, які містять ознаки “рецидиву”.

Таганцев М.С. зазначає, що в Уложенні йдеться про повторність лише деяких злочинів, у яких вона могла бути ознакою особливої небезпеки винного чи показувала на особливе моральне зіпсування та запеклість, наприклад, крадіжки, розбій, втечі, кримінальні правопорушення (проступки) по службі, шинкарство тощо.

Окрім правової регламентації “рецидиву”, у Соборному уложенні вперше в якості обставин, які обтяжують покарання особи, яка вчинила злочин, передбачена сукупність.

Хисматуліна Ю.Р. зазначає, що поняття реальної сукупності, наприклад, дається у ст. 21 гл. XXV Соборного уложення 1649 р.: “А ті, хто розбійники будуть ізимані (упіймані) на розбії чи на стапах (у притоні), та при рознітуванні і з катувань, почнуть самі на себе та товаришів (співучасників) своїх у багатьох розбоях та смертному вбивстві і у дворомовому підпалі, і за це їх... казнити смертю...” [12].

Можна погодитися з позицією авторки, що дана норма описує окремий випадок сукупності злочинів (“...у багатьох розбоях та смертному вбивстві...”). Однак, твердження про те, що само поняття сукупності злочинів розкривалося у Соборному уложенні є неспірним.

Останнім нормативним актом другого етапу розвитку законодавства у частині множинності злочинів є Артикул Військовий 1715 р. Коняхін В.П. зазначає, що, у певному ступені, цей документ удосконалив інститут обставин, які обтяжують покарання, зокрема, за рецидив [16], однак значних змін цей нормативний акт не вніс.

Враховуючи викладене, можна сформулювати такі висновки:

1. Зародження норм, які регламентують множинність злочинів, відноситься до кінця XIV ст.
2. Передумовою створення норм про множинність злочинів у Загальній частині став етап XIV - XVIII ст., який характеризується тим, що законодавство лише містить посилання на варіанти множинності при описі окремих складів злочинів.
3. Для етапу розвитку законодавства, який досліджується, характерним є:
 - а) відсутність чіткої термінології (використання загальноживаних на той період слів: “другоряд”, “третє”, “четверте”, “дважди”);
 - б) варіанти множинності злочинів виступали лише засобом диференціації кримінальної відповідальності в якості кваліфікуючих ознак окремих складів злочинів і були для судів обов’язковими;

в) найчастіше у нормах законодавчих актів періоду, який досліджується, зустрічається так званий спеціальний рецидив, тобто вчинення тождесних злочинів при наявності судимості (засудження) за аналогічні злочинні діяння. Такий різновид множинності злочинів виник раніше за всі інші (Двинська уставна грамота 1397 р.). Пізніше, у 1497 р. (Судебник Івана III), виникає прототип сучасної сукупності, який складається з тождесних злочинних діянь. У 1649 р. виникає прототип сукупності злочинів, який складається з різнорідних злочинів;

г) досліджувані норми викладаються безсистемно, але на початку XIX ст. виникає необхідність узагальнення приписів та послідовність їх викладення з введенням єдиної термінології.

Література:

1. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. – Киев, 1882. – С. 10.
2. Комиссаров А.Н. Уголовный закон // Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под ред. Б.В. Здравомыслова. – М., 2000. – С. 28.
3. Коияхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – С. 18, 19, 23, 29.
4. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – С. 56.
5. Слід зазначити, що вчені по-різному означають дату Двинської уставної грамоти. Існує дві версії щодо її визначення: 1) 1397 р. (Салихов Ш.С. Неоднократность, как вид множественности преступлений (исторический аспект) // Вестник Московского университета. Серия II. Право. – 2004. – № 4. – С. 89); 2) 1398 р. (Коияхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права. – СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2002. – С. 22).
6. С думка, що Псковська судна грамота з'явилась не раніше 1462 (1463) р.
7. Муравьев В.В. Уголовно-правовые и криминологические аспекты рецидивной преступности молодежи: Автореферат дис... канд. юрид. наук, 2001 // <http://dissertations.1.narod.ru/avtoreferats/b11.htm>.
8. Хрестоматия по истории государства и права России: Учеб. пособие /Сост. Ю.П.Титов. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2004. – С. 27, 37.
9. Бытко Ю.И. Учение о рецидиве преступлений по российскому уголовному праву. История и современность: Монография. – Саратов, 1998. – С. 14.
10. Таганцев Н.С. Курс уголовного права. – С.-Петербург, 1902 г. // Информационно-справочная система «Гарант».
11. Ст.16 – “Неоднократность преступлений” КК РФ утратила чинність – Федеральний закон від 08.12.2002 р. № 162-ФЗ.
12. Хисматуллина Ю.Р. Совокупность преступлений: история развития и проблемы соотношения реальной и идеальной совокупности // Сибирский юридический вестник. – 2003. – № 2